

Manligt – kvinnligt

Kastrationsångestens roll vid masochistisk och narcissistisk problematik

Claes Davidson och Tora Derkert

I.

Kastrationsångest förknippas sedan Freud med den falliska och oidipala fasen (9, 10). Likväl spökar den under hela den psykosexuella utvecklingsgången. Den tidiga överjagsutvecklingen, som beskrivits av Jacobsson (16) och Klein (18) respektive den likhet mellan separationsångest och kastrationsångest,* som dessa författare även iedes framhållit, är exempel på detta. Det är som om kastrationstemat genijuder i samtliga preoidipala utvecklingsfaser, som om individen hade en sorts kunskap om den fasa den går till mötes. Oidipaldramat hinner därigenom på sätt och vis repeteras flera gånger innan det slutligt uppförs.

Det är naturligtvis en oroande tanke att den trygga, välordnade psykosexuella utvecklingsgången inte skulle gälla fullt ut. – Ungefär som om plöstligt inga tidtabeller längre var att lita på. De utvecklingspsykologiska faserna blir missvisande överförenklingar om man inte har klart för sig att de har sina för- och efterspel, som i viss mån suddar ut gränserna dem emellan. Man kan därför hävda att det finns kastrationsångest också i de preoidipala utvecklingsfaserna. Som Freud (12) understrukt löser varken mannen eller kvinnan restlöst sitt kastrationskomplex, varför man till och med kan hävda att kastrationsångesten följer människan under hela livet.

Mannens kastrationsångest, som man lämpligen börjar med eftersom den är lättats att beskriva, bygger på omedvetna, arkaiska fantasier om att förlora penis i rivalitetskamp med den övermäktige fadern. Det finns en rad medvetna och omedvetna ekvivalenter till detta, framför allt fruktan för impotens och misslyckanden (8), förlust av eller skada på (andra) kroppsd-

*) Separationsångestens nära släktskap med kastrationsångesten framgår emellertid tydligast hos Lacan (3), hos vilken individueringen börjar med – och har som sin förutsättning – erkännandet av faderns existens (Nom du Père) och därmed av den triangulära konstellation som också är oidipaldramats och kastrationsångestens. Patienter på borderlinenivå verkar ibland arbeta med oidipal problematik, men det är i själva verket separationsproblematik, även om den triangulära sättningen och ångestens karaktär starkt påminner om oidipalfasen.

lar etc (1). *Den manliga kastrationsångesten handlar alltså i princip om att mista något man har.*

Den kvinnliga kastrationsångesten utgår från omedvetna, arkaiska föreställningar om att katastrofen redan är ett faktum. Omedvetna ekvivalenter härtill utgörs av fantasier om historiska eller framtida bekräftelser på detta faktum. Dessa bekräftelser utgörs i första hand av kärleksförluster (8) men handlar också om att kroppen sviker kvinnor på olika sätt, inte minst genom att de barn hon framföder vid födseln eller senare visar sig defekta, föreställningar om livmodern som ett blödande sår och slidan som ett skrämmande hål efter den med roten utdragna penis etc (1, 2, 16). *Karaktäristiskt för den kvinnliga kastrationsångesten är således att den återspeglar omedvetna, arkaiska föreställningar om brist, defekt och frånvaro.*

En del kvinnlig författare upprepar sig mot en sådan uppfattning av den kvinnliga kastrationsångesten, som de tycks uppleva som stigmatiserande för kvinnan och som uttryck för ett manligt kvinnoförakt och fallocentrisk kulturbundenhet (4, 7, 19). Förvirringen i dessa mammo-centriska artiklar beror delvis på att man sammanblandar latent och manifest, medvetet och omedvetet. Bernstein (4:193) anser exempelvis, att eftersom kvinnor oroar sig för att skadas kroppsligt kan det inte vara som Freud (10) säger, ”att flickor, eftersom de redan är kastrerade, inte har något att frukta” (vår övers). Bernstein tar således Freud på orden* och uppfattar kastrationen som manifest, fast hon som kvinna måste veta att den inte är en realitet utan en latent primärprocessföreställning och därmed bortom alla tidsbegrepp. Fast (7:448) gör ett liknande misstag, när hon påstår, att ”det kliniska problemet är då inte att förmå kvinnan att *acceptera* sig som underlägsen män eller som kastrerad” (vår övers och kursiv). Det vittnar om att även hon uppfattar kastrationen och underlägsenheten som realiteter man näste vägra att acceptera – och inte som en omedveten föreställning vi bör tolka (vilket torde ha varit Freuds mening).

II.

Det finns påtagliga paralleller mellan å ena sidan den kvinnliga och den manliga kastrationsångesten och å den andra masochistisk och narcissistisk problematik. Dessa paralleller har på sistone fallit oss alltmer i ögonen samtidigt som vi förundrats över, att de såvitt oss bekant inte uppmärksamats i den psykoanalytiska litteraturen. Dessa paralleller förefaller vara

*) Freud verkar ha varit så hemmastadd i sina teorier att han ofta inte funnit det nödvändigt att sätta ut epiteterna ”omedvetet” eller ”latent”. Detta gäller även hans utläggningar om det mångtydiga begreppet penisavund. Det framgår inte alltid när det betecknar det ursprungligen medvetna fenomen, som fr o m latensen är omedvetet, respektive när det utgör en synonym till kastrationsångest, dess omedvetna ursprung eller dess medvetna manifestationer.

uttryck för ett samband som verkar angeläget att undersöka med tanke på den förvirring som alltså råder kring manligt och kvinnligt.

Moralisk masochism och narcissistisk problematik är, som nyligen framhållits (5, 6), i hög grad könsbundna karaktärsstörningar. Man kan utan vidare påstå, att den narcissistiska problematiken är typisk för män, medan masochismen är en typisk kvinnlig problematik. Vi skall här nöja oss med att söka mejsla ut det centrala i dessa båda störningar och förbigå det som saknar relevans för den här diskussionen.

Masochismens kärna utgörs dynamiskt sett av en negativ självbild, vars mångahanda uttryck vittnar om en mer eller mindre medveten och djupt rotad föreställning om att inte vara värd att älskas. För denna negativa självbilds uppkomst spelar, som nyligen framhållits (5), separationstraumata en särskilt viktig roll. Men därmed har man inte, det förstår vi nu, trängt igenom alla psykologiska skiktningar och nått till den "berggrund" som Freud talar om (10:252) och som utgörs av penisavunden. Man glömer ibland att detta förkättrade begrepp hos Freud är synonymt med kastrationsångest och då kan man hamna i den förvirrade situation som uppkommer, om man som Bash-Kåhre (2) uppfattar penisavunden som ett försvar. Att begreppen penisavund – och för den delen också passivitet – är så laddade och ger upphov till så starka reaktioner hos en del kvinnliga författare (2, 4, 7, 19), visar vilken enorm mängd narcissistisk libido människan investerar i sina kroppsliga självbilder. När Helene Deutsch (citerad av Fenichel, 8:90) med emfas framhåller att normal kvinnlig passivitet icke är detsamma som masochism och när Bernstein (4) med samma emfas hävdar att receptivitet inte är detsamma som passivitet, då handlar det inte bara om viktiga distinktioner utan också om att avvisa narcissistiskt kränkande begrepp.

Det centrala i den narcissistiska problematiken utgörs av att självrepresentationerna är för svagt eller instabilt laddade med narcissistisk libido för att kunna sammanfogas till ett enhetligt själv (17). I dess ställe upprättas ett falskt själv (22), som är en struktur sammansatt av ideala och realistiska själv- och objektrepresentationer (15). Det falska självet har emellertid, som den patologiska försvarsstruktur det är, en otillräcklig förmåga att omsätta narcissistisk libido och måste därför stöttas av en rad försvar, företrädesvis på borderline-nivå. Av dessa skall här bara framhävas devaluering, som spelar en viktig roll i könsens samspel med varandra. Av samma skäl har vi här anledning påminna oss att en individ med en patologisk självstruktur i stor utsträckning är hänvisad till att reglera sin självkänsla genom narcissistisk påfyllning utifrån och genom att jämföra sig själv med andra, vilket dels ger honom ett stort behov av framgång och dels gör honom benägen att förakta sina medmänniskor (9).

Kastrationsångestens inflytande på uppkomsten av denna störning är

sannolikt av underordnad betydelse. Den påverkar emellertid genesen *indirekt* genom den masochistiska modern, vars samspel med sin son enligt vår uppfattning (6) har en avgörande genetisk betydelse. Sådillvida är den narcissistiska problematiken den moraliska masochismens manliga motsvarighet.

III.

Men samspelet mellan den masochistiska kvinnan och den narcissistiskt störde mannen spelar inte bara en genetisk roll. Medan den senare är höggradigt beroende av narcissistisk påfyllning (gratifikation) utifrån och söker sådan framgång, har masochisten tvärtom svårt att unna sig något gott och ber om kärlek på ett så inadekvat sätt att hon mestadels får motsatsen (20). Detta leder till en polarisering mellan (själv-)förhålligade män och självdestruktiva kvinnor. Kontrasten dem emellan blir för kvinnan en bekräftelse på hennes fantiserade värdelöshet och för mannen en bekräftelse på hans lika fantasimässiga omnipotens. Kvinnan får påtagliga skäl för sin avund medan mannen inbjuds till föraktfull devaluering. Samspelet mellan den kvinnliga masochismen och den manliga narcissistiska problematiken är ett spel mellan å ena sidan en man, som krampaktigt intalar sig och sin partner (öppet eller genom projektiva identifikationer) att han är överlägsen och å andra sidan en kvinna, som motvilligt accepterar underläget. Det uppstår en bastion, en tyst överenskommelse om att förtiga hur det verkligen förhåller sig. *De könstypiska karaktärsstörningarna inte bara reproducerar utan förstärker också varandra.* (För att framhäva det typiska har vi här generaliserat mycket grovt. Vidare har vi för åskådlighetens skull bortsett från att en del kvinnor och män antingen genomgått en atraumatisk utveckling eller i hög grad löst sin könstypiska problematik och blivit förhållandevis fria från kastrationsångest. Slutligen har vi också bortsett från alla gynnsamma effekter av kompensation och överkompensation.)

Detta samspel har med närmast outhärdlig tydlighet framställt av John Cassavetes i filmerna *Faces*, *Kvinna under påverkan* och *Äkta män* samt av Helma Sanders Brahm i hennes film *Tyskland bleka moder*. I den senare kulminerar detta samspel med att mannen slår hustrun i ansiktet. Hon lägger sig till sängs och drar täcket över huvudet. När hon åter lyfter på täcket är hon deprimerad och har en total förlamning av muskulaturen på den träffade ansiktshalvan. (Ett utagerande av hennes negativa självuppfattning och samtidigt en masochistisk anklagelse.) Han för henne till en tandläkare, som extraherar samtliga hennes tänder för att häva den förmodat infektiöst betingade förlamningen. Mardrömmen går i uppfyllelse: kastrationen verkställs symboliskt. Därefter vill hon inte längre leva.

IV.

"Anatomin är vårt öde", sade Freud* (10). Vad det omedvetna uppfattar som ett NÅGOT måste försvaras och därmed är den manliga aktiviteten på gott och ont given – men också hans skräck för passivitet och hans bristande förmåga till receptivitet. Vad primärprocessen uppfattar som ett INTET behöver kvinnan inte försvara, men hennes fantiserade brist tenderar dessvärre att ge upphov till ett visst mått av uppgivenhet och negativitet: retrospektivt som en negativ självbild och prospektivt som negativa förväntningar. Om uppgivenheten är en problematisk form av passivitet så är receptiviteten en desto mer välsignelsebringande.

Anatomin gör det enklare för pojken att separera från modern och utveckla en positiv självbild och självuppfattning, en klar identitet (4) och en självklar subjektivitet i existentiell bemärkelse (21). Men han blir också fången i sitt tvingande behov av aktivitet som en form av försvarsmässig försäkran mot tillkortakommanden, ett kontrafobiskt karaktärsdrag. Att han blir högaktad och beundrad av den preoidipala modern bidrar till att han utvecklar en narcissistisk problematik (6).

Den preoidipala flickan uppfattas av modern inte lika självklart som en egen individ. Hon tenderar att bli fasthållen och hennes separation och individuation blir problematisk. Hon utvecklar lätt en negativ självbild och självuppfattning, får en oklarare identitet, en passiv läggning (4) och en tendens att uppleva sig själv som objekt i existentiell bemärkelse (21). Hennes karaktär utvecklas därför i typiska fall åt det masochistiska hållet.

Freud har många gånger förhånats för sin koppling mellan kvinnlighet och passivitet. Man har uppfattat detta som uttryck för ett etnocentriskt kulturberoende och manschauvinistiskt kvinnoförakt. Det har också gjorts stor sak av att han definierat kvinnan *negativt*, som en man utan penis. Hans överdeterminerade beteckning för den kvinnliga kastrationsångesten, *penis-avunden*, har ansetts utgöra det slutliga beviset på Freuds fallocentricitet. Man tycks inte ha förstått att denna negativa definition är kvinnans egen, eftersom den är primärprocessens eller det omedvetnas definition. Som sådan överskrider den könsgränser, kulturgränser och epoker. Den är med andra ord universell. Företällningarna om Såret, Hålet och det skräckinjagande

Tomrummet finns vare sig vi vill det eller inte i vårt omedvetna*. Det är vad Jung kallar en arketyp. I den mån dessa föreställningar förblir omedvetna fortsätter de oberoende av vår medvetna vilja att verka normerande.

Senare tids mammocentriska författare förefaller utgå från antagandet att kvinnans frigörelse skulle behöva motiveras i anatomiska eller psykosexuella termer. (Att det patriarkala förtrycket rationaliseras i just sådana termer behöver naturligtvis påvisas, men det är en annan sak.) En omvärdering av psykoanalysens kvinnopsykologi från denna utgångspunkt ger i huvudsak upphov till reaktionsbildningar och rationaliseringar, som är en döbelnsmedicin genom att visserligen omedelbart höja kvinnors självkänsla men på längre sikt undergräva densamma genom att bygga den på falska grunder. De mammocentriska författarna förmedlar därmed en latent förtvivlan om kvinnors möjligheter att ha en positiv självbild grundad på en realistisk värdering av sig själva. Sitt goda uppsåt till trots befäster de därigenom det kvinnoförakt de bekämpar.

Freuds uppfattningar kring manligt/kvinnligt förefaller stå sig, invektiven och missuppfattningarna till trots. Eftersom kastrationsångesten inte restlöst övervinns, kommer ett visst mått av passivitet/receptivitet att ingå i det statistiskt normala Ewig Weibliche, liksom aktivitet i det lika evigt manliga. Kastrationsångestens universalitet i förening med den här påvisade kopplingen mellan kastrationsångest å ena sidan och masochistisk och narcissistisk problematik å den andra gör att *vad som är manligt och kvinnligt kan uppfattas som skuggor av den typiskt manliga respektive kvinnliga problematiken*.

En balanserad kvinna, en kvinna som kan vara både aktiv och passiv på ett oneurotiskt, sublimerat sätt måste utöver sina modersidentifikationer också ha fadersidentifikationer. Detsamma gäller *mutatis mutandis* för mannen. Men det förutsätter att mannen engagerar sig som fader och blir tillgängliga som identifikationsobjekt för sina döttrar. Det förutsätter vidare att kvinnor blir mer utåtriktade än de traditionellt varit för att kunna fungera som identifikationsobjekt för sina söner. Vi är bisexuella till vår natur (9) och problem uppstår om vi renodlar den ena sidan av vår natur och konsekvent undertrycker den andra. Då skapar vi en polariserad värld, som blir självreproducerande genom de ensidiga identifikationsmöjligheter den erbjuder barnen.

*) Mammocentriska författare har missat något centralt: *att anatomi inte måste vara öde*. Bara i den mån våra omedvetna föreställningar om anatomins innebörd får härja fritt är anatomin vårt öde; eljest formar vi det själva – oberoende av kastrationskomplexets normativa tendenser.

*) Dessa skräckfyllda fantasier delas av könen: och såväl män som kvinnor har fantasier om att det orsakats av penis. En manlig patient besökte sin fru på sjukhuset, där hon vårdades efter ett missfall. I sjukhusvestibulen ställde han tankspritt ifrån sig sin väska med pengar, nycklar och skor, som han aldrig återsåg. När hans hustru vid ett annat tillfälle opererades för en cystbildning i underlivet körde han in i en bil bakifrån. När hans hustru återigen var gravid och hotades av missfall krockade han med bilen igen.

Detta är vårt dilemma. Å ena sidan kräver det samhälle vi lever i en kvinnokamp mot det patriarkaliska förtrycket. Å andra sidan krävs ett möte mellan könen, ett samarbete och ett samförstånd, ett stillestånd i könskampen (13), inte minst för nästa generations skull. Det är också en utmaning, som vi emellertid inte gör oss bättre rustade för genom att förkasta en väsentligen sann och högst användbar teori, som såvitt vi förstår inte alls står i vägen för en progressiv utveckling av vår kultur. De verkliga hindren för en sådan utveckling bär vi var och en på inom oss – och därmed är vi tillbaka i terapirummet, som genljuder av masochism och narcissistisk problematik.

Referenser

- (1) Abraham, K. *Manifestations of the Female Castration Complex* (1920) i Abraham, K. Selected Papers on Psycho-Analysis, Maresfield Reprints, London 1979
- (2) Basch-Kähre, E. *Psykoanalysen och kvinnopsykologin*, Psykisk Hälsa 1972: 2, 69–85
- (3) – *Icke verbal kommunikation*, Psykisk Hälsa 1981: 1
- (4) Bernstein, D. *The female superego: a different perspective*, Int J Psycho-Anal (1983) 64, 187–201
- (5) Davidson, C. *Masochistisk karaktärsstörning* (ur Davidson, C. Psykoanalytisk terapi. Teknik i förändring, Altum, Stockholm 1984), Psykisk Hälsa 1983:4, 219–228
- (6) – *Narcissistiks problematik* (ur Davidson, C. Psykoanalytisk terapi. Teknik i förändring, Altum, Stockholm 1984), Psykisk Hälsa 1984:3
- (7) Fast, I. *Developments in Gender Differentiation in Girls*, Int J Psycho-Anal 60, 443–453
- (8) Fenichel, O. *The Psychoanalytic Theory of Neuroses*, Norton, New York 1946
- (9) Freud, S. *Three Essays on the Theory of Sexuality* (1905), Standard Ed 7
- (10) – *The Dissolution of the Oedipus Complex* (1924), Standard Ed 19: 171–179
- (11) – *Some Psychological Consequences of the Anatomical Distinction between the Sexes* (1925), Standard Ed 19: 243–258
- (12) – *Analysis Terminable and Interminable* (1937), Standard Ed 23: 216–253
- (13) Hirdman, Y. *Samtalet mellan könen*, Dagens Nyheter 4/9 1984
- (14) Hägglund, V. *Feminine Sexuality and its Development*, Scand Psycho-anal Rev (1981) 4, 127–150
- (15) Ikonen, P & Rechartd, E. *Binding, narcissistic pathology and the psychoanalytic process*, Scand Psychoanal Rev (1980) 1: 3-28
- (16) Jacobson, E. *The Self and the Object World* (1964), International Universities Press, Inc, New York 1980
- (17) Kernberg, O F. *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*, Jason Aronson, New York 1976
- (18) Klein, M. *Some Theoretical Conclusions Regarding the Emotional Life of the Infant* (1952) i *Envy and Gratitude and Other Works 1946–1963*, The Hogarth Press, London 1975
- (19) Mattis, I. *On Shame, Women and Social Conventions*, Scand Psychoanal Rev (1981) 4, 45–58
- (20) Reich, W. *Charakteranalyse*, författarens eget förlag, Berlin 1933
- (21) Sartre, J-P. *Existentialismen är en humanism* (1946), Aldus/Bonniers, Stockholm 1966
- (22) Winnicott, D H. *Through Paediatrics to Psycho-Analysis*, The Hogarth Press, London 1978